

INFORMASJONSARK

2.2.2 Gamle hager: Undersøkelse og restaurering

Dette informasjonsheftet er skrevet først og fremst for den private eieren av en hage eller park. Her forteller vi hva som gjør et hageanlegg verneverdig, og hvordan man går fram for å undersøke hagens historie. Grundig kjennskap til hagens utviklingsforløp gir et godt utgangspunkt for både skjøtsel og endringer. Vi håper at heftet kan inspirere alle som eier eller forvalter en hage til å ta godt vare på denne delen av kulturarven.

Markerud gård i Nittedal ble bygd som lystgård av Collett-familien tidlig på 1800-tallet, og er fortsatt i privat eie. Samtidig med hovedbygningen er hagen i landskapsstil restaurert med slyngende grusstier, lindelysthus, blomsterbed og en enkel fontene. Nyttehagen med frukt og bær er ikke så stor som før, men gir fortsatt råvarer til husholdningen. Hus og hage og et område omkring ble fredet etter kulturminneloven i 2014. Foto: Mette Eggen, Riksantikvaren.

Riksantikvaren er direktorat for kulturminneforvaltning og er faglig rådgiver for Klima- og miljødepartementet i utviklingen av den statlige kulturminnepolitikken. Riksantikvaren har også ansvar for at den statlige kulturminnepolitikken blir gjennomført og har i denne sammenheng et overordnet faglig ansvar for fylkeskommunenes og Sametingets arbeid med kulturminner, kulturmiljøer og landskap.

Det er i hovedsak de private eiernes fortjeneste at vi fortsatt har et betydelig antall gamle og til dels svært verneverdige hage- og parkanlegg her til lands. Hager og parker utgjør en spesiell type kulturminner ved at de på den ene siden er menneskeskapte anlegg, på den andre kultivert natur. Som anlegg kan de ha blitt bygd ved store terrengendringer eller ved forsiktig tilpassing til naturlig terreng. En hage er som regel anlagt sammen med et hus og utformet i forhold til dets formspråk og stil, alt etter eierens økonomi og interesser.

Med flere generasjoner eiere kan hagen ha blitt lagt om flere ganger, helt eller delvis, selv om bygningen ikke er endret. Det hender også at huset er borte, mens hagen har overlevd.

I egenskap av natur skiller hager og parker seg markert fra andre kulturminner ved at de gjennomgår en kontinuerlig vekst og utvikling, styrt av naturlovene. Samtidig er det gartnerens vilje som bestemmer sammensetningen og utformingen av vegetasjonen.

Hagen ved Borgestad gård utenfor Skien ble trolig anlagt på 1700-tallet, og ble i 1985 fredet etter kulturminneloven som en del av områdefredningen omkring gården. I årene 1881-1928 var statsminister Gunnar Knudsen eier. Hagen er tilnærmet symmetrisk med en midtakse og to sideakser, utformet som hasseltunneler.
Foto: Mette Eggen, Riksantikvaren.

Når eieren av en intensivt drevet hage legger ned spaden for godt, er det som regel ikke mulig for dem som overtar, å fortsette på samme måten. Etter at prost Sigvard Nielsen på Hadsel prestegård i Vesterålen døde i 1937, grodde den innholdsrike tre- og blomsterhagen hans igjen forholdsvis raskt. På 1990-tallet satset Hadsel kommune, Vesterålsmuseet og andre lokale krefter på å vise fram hagen som den var, ved hjelp av rydding av stier og skilting av de plantene som hadde overlevd.
Foto: Mette Eggen, Riksantikvaren

Begge disse kreftene må til for å skape en hage. Gartneren avgjør om hagen skal likne vill natur ved å la vegetasjonen få utvikle seg tilnærmet fritt, eller om den skal formes ved å holde busker og trær i sjakk med saks og sag. Uteblir gartneren, gror hagen igjen, og naturen gjør sitt beste for å ta den tilbake. Uavhengig av utforming eller tilstand utgjør hager og parker spesielle økosystemer med et rikt biologisk mangfold, og er en viktig del av grønnsstrukturen i byer og tettsteder.

HVA GJØR ET HAGEANLEGG VERNEVERIDG?

Klarer vi å tolke sporene, har alle hager og parker noe å fortelle om de tidene de har gjennomlevd, og om opprinnelige og senere eiere, deg selv medregnet. På den måten har gamle hageanlegg en verdi som kilder til kunnskap om fortida. Hagehistorien kan komplettere kunnskapene om folks levkår og hvordan de likte å ha det rundt seg. Selv på de minste husmannsplassene fantes det som regel noen blomster ved inngangsdøra og en duftplante å gni inn hendene med etter fjøsstellet.

Selv om nye hager på samme måten forteller om vår nære historie, har de eldste hagen ekstra høy verneverdi, både fordi det finnes så få igjen av dem, og fordi andre kilder til den eldste hagehistorien er sparsomme i Norge. Jo mer av det opprinnelige anlegget og plantene som fortsatt finnes i hagen, jo mer verdifull er den. En hage fra nyere tid som enten er sjelden eller representativ for en periode, et sted og/eller en del av befolkningen, vil også ha stor verneinteresse. Etersom registrene stort sett omfatter hagene til de velstående og velutdannede, vil en godt bevart folkelig hage ha ekstra høy verneverdi. Gode eksempler på anlegg planlagt av fagfolk som bygartnere, anleggsgartnere og hage- og landskapsarkitekter, bør også tas vare på.

For en hage, som for ethvert annet kulturminne, er tilstanden et viktig krite-

rium for vern. Dersom et hageanlegg gror helt igjen, kan det lettere bli utsatt for nedbygging, det vil si at hagen helt eller delvis blir tatt til parkeringsplass eller byggeformål. Gjengroing i seg selv trenger imidlertid ikke å være så farlig for hagen. En analyse av vegetasjonen når det gjelder arter og alder vil kunne avsløre hva som hører til den opprinnelige hagen og hva som har vandret inn ubedt. En urørt, gjengrodd hage har større kildeverdi og er enklere å tilbakeføre enn en hage der oppryddingstiltak har fjernet opprinnelig vegetasjon og spor etter stier, trapper og andre bygde elementer.

Gamle hager har også generelt stor opplevelsels- og bruksverdi. En hage er som et langsomt skuespill, måned for måned og år for år, og en gammel hage med velvoksen vegetasjon vil kunne vise mer spennende scenebilder enn en ny. Som robust og innholdsrik ramme om lek, rekreasjon og tilstelninger er den gamle hagen svært brukbar.

LITT NORSK HAGEHISTORIE

For å kunne bedømme verneverdien ved en gammel hage eller park, er det viktig å vite mest mulig om når den ble anlagt og hvilken stilepoke eller tradisjon den hører hjemme i. Her kan vi bare gi en kortfattet oversikt over utviklingen av hagekunst og -kultur i Norge. Mer lesestoff er listet opp bak i bladet.

DE VIKTIGSTE PERIODENE I HAGEKUNSTENS HISTORIE I NORGE

Middelalderhagen
1050 - 1550
Renessansehagen
1550 - 1700
Barokkhagen
1700-tallet
Landskaphagen
1780 - 1880
1800-tallets hage
1850 - 1910
Nyformalismens hage
1900 - 1940
Funksjonalismens hage
1930 - 1960

Hovedbygningen på baroniet Rosendal i Hardanger ble oppført i årene 1663–65. Samtidig ble hagen og parken anlagt, i sterk kontrast til den storslagne naturen omkring. Gamlehagen ligger praktisk talt uendret, som et sjeldent eksempel på renessansens geometriske anlegg. I bedene vokste nyttevekster sammen med blomster. I dag er hagen tilplantet med roser. I 1927 ble hus og park skjenket til Universitetet i Oslo, som fremdeles står som eier. Baroniet i Rosendal ble fredet etter kulturminneloven i 2015. Foto: Mette Eggen, Riksantikvaren.

Aldersbestemmelse av gamle trær ved kjerneboring er dessverre ikke tilrådelig mens treet lever. Først når treet felles, kan man telle årringene. Dette svære bøketreet i alleen opp til Baroniet Rosendal i Hardanger ble tatt av et vindkast av orkans styrke. Snittet av stammen kan fortelle botanikeren mye, ikke bare om treets alder, men også om gode og dårlige tider gjennom treets levetid. Foto: Mette Eggen, Riksantikvaren.

Enkle, inngjerdete hager for nytte og pryd har eksistert fra førhistorisk tid. I Nord-Norge kalles de stuehager. Fortsatt er de å finne rundt om i landet, upåvirket av stilretninger. Med røtter i **middelalderens** korsdelte klosterhager ble en folkelig utgave av den geometriske inndelte **renessansenhagen** utbredt over hele landet. Den mer storslåtte **barokkhagen** etter franske forbilder fikk mindre innflytelse i Norge.

Forkjemperne for **landskapshagen**

i England forkastet renessansens og barokkens rette linjer og formklippede vegetasjon. Norsk natur lå godt til rette for denne frie stilen, og små landskaps-parker så dagens lys over mesteparten av landet med treklynger og store grasflater, spaserstier, oppdemte bekeløp, paviljonger og maleriske utsikter. I **1800-tallets hage** dominerte også landskapsstilen, men nå i krympet utgave i gårdshager og på små villatomter. Hagene var delt opp av grusstier som slynget seg gjennom buskas og over

plener med frittliggende «teppebed» fulle av sommerblomster. Lysthus og kjøkkenhage med frukt og bær hørte også med. Støpejern og kunststein i møbler og utstyr fortrenget naturstein og trevirke.

Nyformalismen brøt med den kunstferdige landskapsstilen gjennom renessanse- og barokkinspirerte, rettvinklede grunnplaner, myket opp med hardføre stauder, roser og blomstrende busker som motvekt. Hagene ble inndelt i en serie rom ved hjelp av gjerder eller klypte hekker, der hvert hagerom hadde et eget motiv.

Funksjonalismen forkastet all bruk av historiske forbilder. Hagene skulle nå innrettes for aktiv bruk med ubrutte plenflater for lek og samvær, uten arbeidskrevende blomsterbed overalt. Staudebed ble lagt i kanten av plenen eller langs hellelagte gangstier som bare gikk der det var naturlig og nødvendig. Fritt voksende buskplantinger rammet inn hagen. En slik hage var lett å skjøtte for familien uten gartnerhjelp. Begrepet «naturtomt» fikk en positiv klang, og enkelte arkitekter og hagearkitekter skapte et unikt samspill mellom huset og et tilsynelatende urørt landskap. Store vindusflater mot hagen visket ut grensen mellom ute og inne.

Nyere hager kan også være verneverdige. Den enkle brukshagen er fortsatt mest vanlig, men mange av dagens hageinteresserte eiere har utviklet innholdsrike hager etter egen smak og inspirasjon. Også ganske nye hager kan ha høy verneverdi.

Jo nærmere vår egen tid vi kommer, jo mer sannsynlig er det å finne hager fra de senere periodene i mer eller mindre uendret tilstand. Mange 1800-tallshager har overlevd til i dag i en forenklet utgave ved at stakittet er erstattet med nettinggjerde, og bed og grusganger har fått gro igjen med gras.

Bevaring av gamle hageplanter er et arbeid som museer og botaniske hager har drevet med i flere år. Sigrid Undsets eiendom Bjerkebæk på Lillehammer hører til De Sandvigske Samlinger på Maihaugen. Da hagen ble restaurert på 1990-tallet, ble stauder som hadde overlevd på tomta, samlet her i den gamle kjøkkenhagen og formert opp. Sigrid Undsets hage inneholder fortsatt mye opprinnelig plantemateriale fra forfatterens tid. Foto: Mette Eggen, Riksantikvaren.

GJØR DEG KJENT MED HAGENS HISTORIE!

Kunnskaper om norsk hagehistorie gjør det lettere å forstå din egen hage. Dersom du ønsker å gjøre endringer, bør du få fram en mest mulig sammenhengende beretning om hagens utvikling ved hjelp av kart, bilder og tekst. Selv om dette kan ta lang tid, er det en trøst å vite at utbedringen av en gammel hage sikkert tåler både et og to års utsettelse. Du kan også engasjere en landskapsarkitekt med erfaring fra slikt arbeid til å bistå i prosessen, særlig med tolkning og utarbeiding av kart og planer.

Gjennomgangen av **kart, bilder og skriftlige kilder** er spennende og vil som regel gi gode resultater, men kan være en møysommelig prosess. Skriftlig materiale har gjerne vært brukt før i andre sammenhenger, men det er først når man studerer det hele med hagebrillene på, at hagens historie trer fram. Alle aktuelle arkiver, både offentlige og private, bør gjennomgås. Det lokale biblioteket kan hjelpe deg å komme i gang.

Opprinnelige planer eller kart over ha-

gen er svært sjeldne å finne, men det kan finnes andre gamle kart av interesse. Alle mulige avbildninger av hagen bør undersøkes. Kunstneriske framstillinger i form av tegninger og malerier kan vise seg nyttige. Det mest verdifulle er likevel private fotografier som viser hvordan hagen så ut på bestemte tidspunkt. Brev, regnskaper, branntakster og andre dokumenter kan fylle viktige hull i historieberetningen. Undersøk om det finnes publiserte beskrivelser av eiendommen i bøker, aviser og tidsskrifter. Hagebøker som var tilgjengelige da hagen ble anlagt, kan gi forklaring på utforming og konstruksjon av mange elementer.

Muntlige kilder må ikke glemmes. Tidligere eiere kan sitte med forklaringer som ikke finnes i noen andre kilder. Naboer og hageinteresserte folk i lokalsamfunnet kan også være til hjelp. Muntlige opplysninger må alltid sjekkes mot andre kilder og fysiske spor.

Undersøkelsen av hageanlegget går ut fra det forholdet at anlegget i seg selv utgjør den viktigste historiske kilden. Alt du ser i hagen, bør betraktes som historiske spor og måles inn.

Undersøkelsen bør derfor starte med en oppmåling og inntegning på kart av alle elementene i hagen. Et oppdatert grunnlagskart skaffes hos teknisk etat i kommunen, og finnes ofte på deres nettside. Kommunen kan også ha eldre, ikke oppdaterte utgaver av de kommunale oppmålingskartene. De kan vise forsvunne detaljer, og er nyttige å ha under og etter oppmålingsarbeidet. Er kartenes målestokk 1:1000 eller 1:500, må du få forstørret et utsnitt over din eiendom, helst i 1:100.

Dersom høydekurvene (kotene) på kartet er ufullstendige eller avstanden (ekvidistansen) mellom dem er 1 m eller mer, vil ikke terrengformen komme godt fram. Et oppmålingsfirma kan lage et terrengkart for din hage med høydekurver for hver 50. cm eller mindre, og samtidig måle inn alle viktige elementer i hagen som trær, busker og bed. Nærmere opplysninger fås hos kommunen.

Innmålingen på kartet av elementene i hagen kan du også gjøre selv. Ta utgangspunkt i huset og sett ut hjelpelinjer i flukt med husveggene, gjerne et rutenett som markeres ved hjelp av stikker som slås ned i bakken. Tegn inn hjelpelinjene på kartet. Innmålingen kan da gjøres vinkelrett på disse linjene med et langt målebånd.

Undersøkelsen av vegetasjonen skal skjelne mellom det som ble plantet opprinnelig og det som er kommet til senere. Som regel går det an å se forskjell på plantet og innvandret vegetasjon. Andre ganger trer det opprinnelige plantemønsteret fram først når man studerer registreringskartet. Planter som frør seg lett, kan finnes mange andre steder i hagen enn der de først ble plantet dersom det ble for trangt og mørkt for dem der.

For å bestemme ukjente planteslag i hagen hvis oppslagsbøkene ikke strekker til, kan det være hjelp å få ved en av universitetenes botaniske hager, i en

Gamle trær har ofte spor etter tidligere beskjæring som kan vise hvordan formen på trærne opprinnelig var tenkt. Her på Froland verk ved Arendal er det lett å se på sirkelen av lindetrær at det egentlig er et lindelysthus som er i ferd med å vokse seg for stort. Ennå er det lett å tilbakeføre trærne til den gamle formen. Foto: Mette Eggen, Riksantikvaren.

planteskole eller et staudegartneri. En vurdering av tilstand og alder til gamle trær kan en arborist eller trepleier utføre for et honorar. Aldersvurdering ved kjerneborring anbefales ikke, da boringen punkterer treet og kan gi innpass for råte. Finnes det noenlunde friske stubber av allerede felte trær, kan år-ringstelling forsøkes. Eldre beskæringsspor på gamle trær kan gi en pekepinn om tidligere utseende og form.

I hager i bratt terreng vil man ofte ty til bakkemurer for å få flate steder for dyrking og opphold. Kjenner man de gamle teknikkene, kan selv tørrmurer bli stående i årevis. Denne fine, gamle hagemuren og trappen i Gulen i Sogn har stått innpå hundre år uten store reparasjoner. Murtradisjonene våre er vel verd å ta vare på. Foto: Mette Eggen, Riksantikvaren

UNDERSØKELSER I GRUNNEN

Et søkk i plenen kan være en gjenfylt hagedam, en nedrånnet stubbe, en gjengrodd sti – eller en moderne vannledning. Dersom ingen andre kilder kan forklare hva dette er, eller kildene beskriver elementer som det ikke er synlige spor igjen av i hagen, kan svaret kanskje bare finnes ved å gjøre en begrenset utgravning. Er eiendommen fredet, eller det finnes automatisk fredete kulturminner i hagen, er det nødvendig å kontakte kulturminnemyndigheten i fylkeskommunen på forhånd for å innhente tillatelse. Ulovlig graving er straffbart. Det som graves ut, blir ødelagt for alltid, slik at det er viktig å vite hva man gjør. I dag finnes det andre metoder som fører til at du ikke ødelegger grunnen. Du kan få mer informasjon om dette ved å kontakte fylkeskommunen.

Dersom du har lov til å grave, kan arkeologenes metoder være nyttige. Merk av det området du vil undersøke, og start med å ta torva forsiktig av. Leter du etter en gjengrodd hagegang, vil den opprinnelige grusen eller singelen komme til syne i de øverste jordsjiktene, underbyggingen lenger ned. Man graver seg forsiktig ned for hånd, lag for lag, med krafse og murerskje. Hvert av lagene fotografères og tegnes gjerne inn

på eget kart. Det loddrette terrengsnittet i grøfteveggen må også fotografères, kartfestes, måles opp og beskrives. Ta vare på prøver av singel, porselensbiter og andre ting du finner under gravingen, og marker på kartet hvor du fant dem. Når grøfta ikke har mer å fortelle, fyller du den utgravde jorda tilbake og legger på grastorva igjen.

Sammenfatningen av hagens historie bør gjøres både i tekst og på kart, ved å bruke det samme kartgrunnlaget som ved oppmålingen. Har hagen hatt flere forskjellige utforminger gjennom tidene, trengs et kart for hvert stadium. Først når dette er gjort, kan du ha oversikt over dagens hage og hvilke elementer i den som stammer fra hvilket tidsrom. Dermed kan du endelig avgjøre hva du vil ta vare på og hva du vil endre i hagen.

Er eiendommen fredet eller regulert til bevaring, må du innhente tillatelse fra myndighetene til å gjøre endringer, selv om du vil tilbakeføre hagen til et tidligere, kjent stadium. Ta kontakt med fylkeskommunen eller kommunen for nærmere råd og opplysninger.

HVA KAN DU GJØRE MED HAGEN?

Er vekstforholdene i hagen svært gode, trenger det ikke gå mange år før en del busker og trær blir så store at de skygger ut lyselskende planter i nærheten. Etter 30-40 år kan trærne ha fått et betydelig omfang både over og under bakken. Dersom hagen fra starten var planlagt med dette for øyet, for eksempel med en lysåpen blomsterhage og en skyggefull trehage, trenger du ikke gjøre annet enn å holde den ved like. Det vil si at du beskærer busker og trær med noen års mellomrom for å ta vare på deres naturlige form.

Var hagen derimot planlagt uten tanke på at trærne en dag ville bli store, eller var planen at trær og busker skulle holdes i en bestemt størrelse og form ved stadig beskæring, og dette ikke er fulgt

opp, står du overfor noen valg. Du kan enten akseptere endringene og fortsette å skjøtte hagen slik den er i dag. Eller du kan velge å restaurere hagen, det vil si å sette den i stand slik den var tidligere, når dette stadiet fortsatt lar seg identifisere. Du kan også velge å rekonstruere et stadium i hagens utvikling som i dag ikke lenger er synlig, dersom du finner tilstrekkelig dokumentasjon for hvordan det så ut. Endelig kan du selvsagt fjerne alt det gamle og lage en ny hage, men den løsningen faller utenfor rammen for dette heftet.

Terrengkonstruksjoner, hagemøbler og hageutstyr vokser deg ikke over hodet, men må like fullt holdes ved like, repareres, suppleres eller skiftes ut. Vil du prøve å få tak i materialer og utstyr som er så likt det opprinnelige som mulig, kan det lønne seg å undersøke hvor

det i sin tid ble laget eller kjøpt. Finnes det fortsatt lokale typer av stakitter og hagemøbler som du kan kjøpe eller kopiere? En del gammeldags hageutstyr produseres i dag på nytt, for eksempel møbler og urner av støpejern.

Du må også ta stilling til om du vil bruke moderne eller gammeldags anleggsteknikk når du reparerer fundamentet for grusstien, muren eller dammen. Eldre hagelitteratur spesifiserer forskjellige typer naturstein i flere lag under stier og murer, og fuktig blåleire som tettingssjikt til dammen. Markedet tilbyr plastduk i dammen og fiberduk og lette isolasjonsmaterialer til stier og murer. De gamle teknikkene kan vise seg best på lang sikt. Plastduken er ikke selvtettende slik fuktig leire er det. Hva du enn velger, prøv å unngå store, tunge maskiner inne i hagen.

TA VARE PÅ GAMLE HAGEPLANTER!

De fleste hageplantene våre er opprinnelig importert fra andre land og verdensdel, formert opp av gartneriene og brukt av overklassen slik moten forlangte. Plantenes innførselshistorie gir en pekepinn om hva som passer i din hage.

Folk brukte ellers ikke penger på hageplanter, men fikk dem som gaver eller i bytte fra slekt og venner. Denne skikken lever fortsatt! Husmannskjerringa tok med frø og avleggere hjem etter pliktarbeidet som lukekone i hagen på storgarden. Vakre og nyttige ville vekster er til alle tider blitt hentet i naturen og plantet i hagen, ikke minst trær.

Samlinger av gamle hageplanter finnes ved flere botaniske hager, museer og undervisningsinstitusjoner.

Mange stauder overlever gjengroing og glemsel i årevis ved hjelp av en enestående evne til så seg selv på vokseplassen. Martagonliljen, eller kransliljen *Lilium martagon*, liker seg godt i gamle hager og parker og brer seg gjerne dersom den får stå i fred. Her er den avbildet i en hage på Kaia i Ås. Foto: May Britt Håbjørg. Riksantikvaren.

I dag er hagevekstene betraktet både som en kulturhistorisk ressurs og en del av det biologiske mangfoldet. Enkelte hageplanter med stor spredningsevne, kan utgjøre en økologisk risiko. Kommunen har mer informasjon om disse artene.

De plantene som har overlevd i en gammel hage, er vel verd å ta vare på. Har du nylig kjøpt eiendommen, bør du bruke minst en vekstsesong på å registrere hva som vokser der. De gamle plantene kan formeres ved deling, stiklinger, avleggere eller frø, og dermed bringes arven videre. Enkelte planteskoler kan i dag skaffe gammeldagse stauder og roser. Noen hageeiere går på plantejakt på tuftene etter nedrevne husmannsplasser, der akeleie og spirea fortsatt blomstrer. Hvor kom plantene fra i din hage?

HVORDAN KAN HAGER OG PARKER VERNES?

Hager, parker og alleer kan fredes etter kulturminneloven. Et par parkanlegg i landet ble fredet etter naturvernloven på 1960-tallet, men etter at den nåværende kulturminneloven ble vedtatt i

De nyformale hagene inneholdt gjerne stramme terrasser, murt opp av stein, og besto ofte av en serie rom eller steder i hagen. De strenge linjene kunne mykes opp ved hjelp av et vell av stauder i alle former, som i denne hagen i Bærum. Foto May Britt Håbjørg, Riksantikvaren.

1978, er ikke naturvernloven anvendt for fredning av hage- og parkanlegg. Et fåtall av de gamle hagene og parkene våre er fredet etter kulturminneloven. Rester av hager fra før år 1537, blant annet klosterhagene, er automatisk fredet. Flere anlegg fra nyere tid, det vil si etter reformasjonen i 1537, er fredet som hager eller parker ved eget vedtak. Disse hagene hører til bygninger i privat eller offentlig eie, og er fredet sammen med dem etter kulturminneloven § 15. Andre hageanlegg befinner seg innenfor områder som er fredet etter § 19 (områdefredning) eller § 20 (kulturmiljøfredning). Vær også oppmerksom på at hagen kan romme andre kulturminner fra før reformasjonen og som derfor er automatisk fredet etter kulturminneloven, for eksempel en gravhaug. Andre automatisk fredete kulturminner kan ligge skjult under bakken.

Offentlige hager og parker kan også fredes, men dette blir ikke omtalt i dette informasjonsarket.

Vern etter plan- og bygningsloven

For det store flertallet av hus og hager gjelder bare de bestemmelsene som plan- og bygningsloven fastsetter. Etter denne loven har en gammel hage sterkest vern når den ligger i et område som er regulert til hensynssone bevaring. Bestemmelsene til denne typen reguleringsplaner varierer. Ofte inneholder de krav om bevaring av eksisterende terrengform og vegetasjon. Er området du bor i, definert som landbruksområde, er også eiendommen godt beskyttet mot utbygging. Hos kommunen vil du få opplysninger om hvilken reguleringsmessig status din eiendom har.

Det svakest vernet etter plan- og bygningsloven har de hagene som ligger innenfor områder som er regulert til byggeområder med formål boliger. Svært mange hager faller innenfor denne kategorien. Også her kan bestemmelsene til reguleringsplanen ta hensyn til verneverdier i området. I tillegg har plan- og bygningsloven en bestemmelse om sikring av bassenger,

brønner og dammer, som kan ha betydning for gamle hager. Hageeiere i områder uten spesielt vern står likevel forholdsvis fritt til å gjøre endringer innenfor gjerdet. Om hagen din er verneverdig, bør du i det minste være klar over det selv. Du kan få hjelp til en slik vurdering av nærmeste kulturminnemyndighet (byantikvar, fylkeskonservator).

SLUTTORD

I dette informasjonsheftet har vi forsøkt å styrke respekten for den gamle hagen som et levende kulturminne snarere enn å forklare hvordan en restaurering kan gjennomføres. Vi stoler på at hageeierens tanker om hva som bør gjøres med det gamle anlegget endrer seg i takt med økende kunnskaper om dets historie. Eieren må også ta hensyn til egen økonomi, familiesituasjon og vedlikeholdskapasitet. Vårt viktigste råd er: Skynd deg langsomt!

ANBEFALT LITTERATUR

Bruun, Magne, 2007: Norske hager gjennom tusen år.

Bruun, Magne og Mette Eggen, 1992: «Hagekunstens historie i Norge». I: Byggekunst nr. 6/1992.

Balvoll, Gudmund og Gunnar Weisæth, 1994: Horticultura. Norsk hagebok frå 1694 av Christian Gartner.

Carlberg, Birgitta, 1988: Gömda växter i glömda trädgårdar. Om att bevara gamla kulturväxter.

Conradi, Elin 1997: Min villhave

Dahl Grue, Unni (red.), 1993: Ta vare på gamle hager. Det norske hageselskap m.fl.

Dahl Grue, Unni (red.), 1999: Ta vare på gamle prydpanter. Det norske hageselskap m.fl.

Essen, Madeleine von, 1997: Hager til pryd og nytte. Hagekunsten gjennom 1000 år.

Essen, Madeleine von, 2005: Portrett av en gammel hage

Flinck, Maria 1994: Tusen år i trädgården.

Fortidsminneforeningen 2005: Gode råd om gamle hager.

Hage, Ingebjørg, Elin Haugdal og Sveinulf Hegstad (red), 2015: Hager mot nord. Nytt og nytelse gjennom tre århundrer.

Ilminge, Christina, 2002: Bevara och sköta en gammal trädgård.

Langeland, Knut, 2009: Stauder i norske hager.

Moe, Dagfinn, Per Harald Salvesen og Dag Olav Øvstedal (red.), 2000: Historiske hager.

Schnitler, Carl W., 1916: Norske Haver i Gammel og Ny Tid.

Skard, Torfinn, 1963: Hagebruk og gartneri i Norge.

NYTTIGE ADRESSER

Alle typer hagespørsmål:

Det norske hageselskap

www.hageselskapet.no

Vea - Statens fagskole for gartnere og blomsterdekoratører

<http://www.vea-fs.no/>

Tilstandsvurdering og skjøtsel av trær:

Norsk Trepleieforum

www.trepleieforum.no

Private fotografier kan være en viktig kilde til hagens historie. Dette uvanlige bildet fra 1950-tallet viser hagen og kårboligen til Ragna Hansen, Steigen i Nordland. Som eldre var hagen hennes store interesse. De små trærne på innsiden av gjerdet røper at den er nyanlagt! Vi ser en geometrisk inndelt blomsterhage med hvit skjellsand i hagegangene og runde bedformer av svært gammel type. Her fantes blant annet roser, busknekk, keiserkrone og lave kantvekster rundt bedene (trær og noen blomster var hentet fra skogen). Bak huset lå en nyttehage med bærbusker, jordbær og rabarbra. Flaggstang med glasskule og hvitmalte benker var viktige elementer i hagen. Foto: Siegfried Kueth.

Informasjonsarket er del av serien Riksantikvarens informasjon om kulturminner.

Flere publikasjoner i samme serie finnes på våre nettsider www.riksantikvaren.no

Besøksadresse: Dronningensgate 13, 0152 Oslo,

Postadresse: Riksantikvaren, Direktoratet for kulturminneforvaltning, Postboks 8196 Dep. N-0034 Oslo

Telefon: (+47) 22 94 04 00, Telefaks: (+47) 22 94 04 04, e-post: postmottak@ra.no

Første gang utgitt 2002. Oppdatert september 2016